

Nagy István

ELTE BTK

Babits – Dosztojevszkijről

Ezt az írást a katolikus Pilinszky János soraival kezdem. Ugyan a Szög és olaj esszéi – köztük a csaknem harminc Dosztojevszkijre való hivatkozás – a hatvanas-hetvenes években íródtak, s ezért nem illeszkedhetnek abba a képbe, melyet a két világháború között magyarul írtak, magyar szerzők Dosztojevszkijről. Ha mégis Pilinszky felől közelítek Babits Dosztojevszkij-olvasatához, az több szempontból is indokolt. Úgy vélem, hogy a Pilinszky által is kulcsszónak tekinthető „vallomásirodalom” az a fogalom, amely az emberi sors „mélyrétege”, a „világ abszurditása” iránt oly érzékeny Dosztojevszkijre maradéktalanul ráillik.¹ Az egyre aggasztóbb háborús helyzet a beteg Babitsot morális szerepvállalásra készíti, ahogyan Pilinszky írja róla: „Többé nem húzódhatott vissza a merő esztétikumba, a gyülekező veszély vallásos és morális szerepre, vallomásra kényszerítette.” (Pilinszky, 1982. 39.)² Pilinszkytől olvassuk az alábbi, Dosztojevszkij felé mutató megjegyzést is. „Az európai irodalomról Babits Mihály írta meg, hogy lényege szerint gyónás, vagyis vallomásirodalom.” (Pilinszky, 1982. 238.) Babits „vallomástartalmú, vallomáscentrikus” irodalom iránti vonzódása lehet magyarázat Dosztojevszkij-olvasatára is.³

Amit az esszéíró Babits írt Dosztojevszkijről, az két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó Babits magyar íróként magyar szemmel olvassa Dosztojevszkijt, másrészt az európai irodalmat jól ismerő esszéíró a nyugati világ értékrendjét ütközteti meg a 19. századi orosz író, Dosztojevszkij világával. Írását Dosztojevszkij első regényével, a *Szegény emberekkel* kezdi, s olvasóként azt várna az ember, hogy olyan jelentős korai Dosztojevszkij regényekkel folytatja, mint a *Fehér éjszakák* vagy a *Nyetocska Nyezvanova*. Ez annál is inkább várható lenne, mert kétségtelen helytálló az a megállapítása, miszerint „Dosztojevszkij első regénye, a *Szegény emberek*, abban a korban jelent meg, mikor az európai írók először kezdtek rájönni, hogy a romantika meghalt” (Babits, 1978. 525.). Folytatva a gondolatmenetet, Babits a nyugati és az orosz irodalmat abból a nézőpontból helyezi egymás mellé, hogy, úgymond, mindkettő maga mögött tudja, tudhatja a romantikát, hiszen amikor Dosztojevszkij íróként adott magáról hírt, „a regény már egész Európában a szigorú realizmus igényeivel lépett fel” (Babits, 1978. 525.). Ha Babitscsal szólva a romantika „csillogásai” már nem elégtették ki teljesen az írókat, másfelől pedig a „tökéletes realizmus lemondást kívánt minden líráról”, az európai irodalom (Babits szerint az orosz is) sajátos, felemás értékrend vonzásába került. Tegnap az író még a romantika jegyében alkotott, ma már kénytelen szembenézni „a világ minden közönségességével és kilátástalan sivárságával” (Babits, 1978. 525.). Az irodalomnak ez az irányzati és egyben értékrendi fordulata nem hagyta érintetlenül az alkotó személyiség lelki beállítottságát:

„Talán nem véletlen – írja Babits –, hogy az első tökéletes realisták kielégületlen, meghasonlott emberek voltak, mint például Gogol, akin visszahatásként a miszticizmus és vallási örület jelentkezett.” Az irodalmat az olvasó felől is értő Babits ezt az értékorientációs változást az alábbi egyetlen, tömör mondatban összegzi: „A kész mű hatását viszont a közönség találta szinte elviselhetetlenül nyomasztónak és sivárnak.” (Babits, 1978. 525.)

„A népszerűbb hajlamú írók nem is mentek a realizmus ily aszkézisébe. Dickens például, akit ez időben kezdtek emlegetni a legünnepelebb írók sorában, a tendencia pátoszával s az emberi együttérzés szentimentalizmusával édesítette és emelte írásait. Elég hasonló úton jár a fiatal Dosztojevszkij is. Bizonyos, hogy az első Dosztojevszkij-regények éppen nem nélkülözik az érzelgősséget, s talán ennek köszönhetik sikerüket is, amely a fiatal pétervári írók sima és akadálytalan pályán indította neki a jövőnek.” (Babits, 1978. 525.)⁴

Babits írja, hogy a *Holtak házában* Dosztojevszkij írt „még egy érzelmes »dickensi« regényt”, de nem említi, melyiket. Babits azt emeli ki, hogy a fegyházból Dosztojevszkij „igazában meggazdagodva s erősebb életérzéssel tért vissza” a polgári életbe. Majd egy kérdéssel jut el oda, ami Dosztojevszkij regényvilágának is kulcskérdése: „Felfedezte a szenvedést?” A szenvedés pedig segítette abban, s Babits erre teszi a hangsúlyt, hogy „felfedezze az orosz nép Lelkét, magát a mély, egyszerű, tiszta, ős, emberi lelket” (Babits, 1978. 526.). Ezután aligha meglepő, ha Babits Dosztojevszkijről szólva az orosz néplélekre, az orosz nemzetkarakterológia messianisztikus vonásaira teszi a hangsúlyt. Írása végén említi Dosztojevszkij Puskinról szóló emlékbeszédét, melyet az irodalomtörténet nem véletlenül minősít úgy, mint olyan írást, amely az orosz néplélekről szólva egyben Oroszország emberiségét megváltó küldetéséről szól. A „kultúra romboló hatalmával” szemben „a szenvedés megtisztítja az embert, megmutatja eredendő jóságát”. „S talán a megszenvedett bűnösök fogják megváltani a világot! Talán maga a szenvedő orosz nép, a legmélyebb s kultúrától még szűz egyszerűség hordozója.” (Babits, 1978. 526.) Ami a Puskinról szóló beszéd alapintencióját illeti, azt tudniillik, hogy Dosztojevszkij a bűnökben megőrült világ megváltását Oroszországtól várja, lényegében pontos rekonstrukciója a Dosztojevszkij-beszédnek. Annál meglepőbb az, hogy Babits a „kultúra romboló hatásáról” szóló Dosztojevszkij-sorokat szinte szó nélkül hagyja, a *Holtak házában* pedig úgy értékeli, mint olyan könyvet, amely „a megváltás hangulatát hozta”, s amely „látszólag sötétebb könyv volt, mint a nyugati regények, és mégis kevésbé pesszimista”. Egyszóval: a regény a „megváltás hangulatát hozta”, a „Nyugatnak pedig „megváltás kellett”, melyet a beteg Dosztojevszkij hozott el.

A Puskinról szóló emlékbeszéd után a *Bűn és bűnhődés*ről mint lélektanin túlmutató regényről beszél, melynek ugyancsak, ahogyan írja, „mélyebb, prófétaí értelme is van”: „A muzsik igéje zeng itt ismét felénk, mint Tolsztojnál.” (Babits, 1978. 527.) Vagyis ebben az esetben is a „megváltás”, a bűnöktől való szabadulás mélyen emberi igénye szólal meg. A prostituált Szonya alakjában a „megalázottak és megbántottak” típusát jeleníti meg. Egyáltalán nem meglepő, ha ebben a gondolatmenetben ismét csak visszatér Dickenshez, amikor ezt írja Dosztojevszkijről: „A városi szentimentalizmus dickensi hangját sohasem veszette el egészen.” (Babits, 1978. 527.) A „megalázottak és megbántottak” típusául választott prostituált Szonját „a híres, zokogással és evangéliumi idézetekkel zengő epizód” felejthetetlen alakjává teszi. *A félkegyelmű* kapcsán azt tartja fontosnak megjegyezni, hogy a hős alakjában megtestesült „messianizmus” „túlságosan kimondott és tolakodó” (Babits, 1978. 528.), de a lélek „sötét mélységei”, melyek az író „beteges egyéniségéből” eredeztethetőek, a Nyugat irodalmára „rendkívül szuggesztív hatást” tettek. Dosztojevszkij erénye Babits szerint abban van, hogy az emberi lélek olyan mélységeit ragadja meg, melyek a Nyugat irodalmára is nagy hatással vannak.

A Dosztojevszkij-életműről szóló esszét Babits a *Karamazov*-val zárja, melyet „nagy detektívregénynek” tart, mint a *Bűn és bűnhődés*. A jó detektívregény, „ha jó”, hangsúlyozza Babits, „mély emberi és erkölcsi problémákat vet fel”, melyek Dosztojevszkijnél többek közt „a hit és vallás kérdései is” (Babits, 1978. 528.). Babits külön kiemeli a regény *A nagy inkvizítor* című híres betétjét. Amikor erről beszél, visszatér az írása legelején felvetett fontos kérdésekhez, többek között a számára is legfontosabbhoz: a megváltás kérdéséhez. A két legfontosabb kérdés Babits számára: „Lehet-e megváltani az embert? És kell-e az embernek megváltás?” Ehhez még ezt teszi hozzá a katolikus Babits: „A *Karamazov*-ból egy Krisztus-arc néz ránk, noha kicsit nagyon is oroszosan fésülve” (Babits, 1978. 528.). A nemzeti jelleg iránt oly fogékony Babits túlzónak találja a regénybe írt Oroszország „megváltói hivatásának” hangsúlyozását. Ugyanakkor a regénynek ez a jellegzetessége jó alkalom az esszéíró Babits számára, hogy szóljon, ha röviden is, Dosztojevszkij Puskin-ünnepélyen mondott híres beszédéről, amely általános vélemény szerint „orosz nemzeti esemény lett”: „Oroszország világ-megváltó hivatásának bejelentése. Mondják, hogy az emberek sírva fakadtak, idegenek szóba álltak, egymás kezét szorongatták, megrohanták az emelvényt, volt, aki elájult.” (Babits, 1978. 528.) Ha írása elején a nyugati és orosz irodalomról, pontosabban a romantikát váltó, maga után a kielégületlenség érzését hagyó realizmusról szólva az egyén megváltásigényére helyezte a hangsúlyt, a Puskinról szóló beszéd ezt a megváltásigényt már világméretűvé tágitja, és arról szól, hogy az emberiségnek Oroszország hozza el a régen várt megváltást. Ha visszalapozunk Babits írásában, azt látjuk, hogy már korábban is tett említést Oroszország megváltó szerepéről, amikor ezt írja: „Dosztojevszkijnek messiási álmái voltak, magát az orosz népet látta Messiásnak.” (Babits, 1978. 526.)

Babits az esszét azzal zárja, amivel voltaképpen kezdte, vagyis ismét csak visszautal az európai irodalomra, illetve említést tesz Dosztojevszkij magyarországi fogadtatásáról is a századelőn. Az egész világra kiterjesztett orosz megváltásigényt itt európai, nyugat-európai perspektívába helyezi:

„Az izgatott, megváltásra szomjas Európa mohón szivta a messiási regények ígét; a háború előtti években Magyarország legintelligensebb olvasói között sem volt népszerűbb író Dosztojevszkijnál. Azóta sok minden megváltozott, s a Dosztojevszkij Oroszországa a múlté már. De a művészet, mely független tértől és időtől, s az a

A Dosztojevszkij-életműről szóló esszét Babits a Karamazovval zárja, melyet „nagy detektívregénynek” tart, mint a Bűn és bűnhődés. A jó detektívregény, „ha jó”, hangsúlyozza Babits, „mély emberi és erkölcsi problémákat vet fel”, melyek Dosztojevszkijnél többek közt „a hit és vallás kérdései is” (Babits, 1978. 528.). Babits külön kiemeli a regény A nagy inkvizítor című híres betétjét. Amikor erről beszél, visszatér az írása legelején felvetett fontos kérdésekhez, többek között a számára is legfontosabbhoz: a megváltás kérdéséhez. A két legfontosabb kérdés Babits számára: „Lehet-e megváltani az embert? És kell-e az embernek megváltás?” Ehhez még ezt teszi hozzá a katolikus Babits: „A Karamazovból egy Krisztus-arc néz ránk, noha kicsit nagyon is oroszosan fésülve” (Babits, 1978. 528.).

minden emberi szenvedéssel együtt szenvedő mélységesen keresztényi érzés, mely a művészetben kifejezést talált, aligha lesz valaha a múlté, míg az emberi kultúra élni fog.” (Babits, 1978. 528.)

Babits szerint a „megváltásra szomjas Európa” azt kapta Dosztojevszkijtől, amit várt tőle: „a messiási regények igéit”.

Irodalom

Babits Mihály (1978). *Babits Mihály művei. Esszék*, Pilinszky János (1982). *Szög és olaj. Próza. Vigilia tanulmányok*. 2. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Jegyzetek

¹ Pilinszky szerint korunk irodalma is „útban van” Dosztojevszkij felé: „Az igazság az, hogy még Kafka sem nőtt ki Dosztojevszkij „köpenye” alól, s korunk még mindig csak útban van felé.” (Pilinszky, 1982. 136.)

² Ugyanitt olvashatjuk: „Babits kései költészete az erkölcsi imperatívusz csodája.”

³ Legyen szabad itt végjegyzetben hosszabban is idézni Pilinszkyt, aki a magyar irodalom „fogyatékoságaként” ítéli meg azt, hogy irodalmunk lényegében nem „vallomásirodalom”: „A magyar irodalomnak – szerény véleményem szerint – egy valóban nagy fogyatékosága van. S ez az, hogy magjában, tengelyében nem vallomásirodalom. Nekünk nincs Kierkegaardunk, mint a kis Dániának és nincs Dosztojevszkijünk, vagy Ágostonunk, vagy akár André Gide-ünk, ha úgy tetszik. Nincsenek nagy gyónóink, se önmaguk ellen forduló realistáink, akik vallomásaikkal kívántak volna segíteni és irgalmazni maguknak és másoknak, a többieknek, ahelyett, hogy bármily nemes eszményképet tettek volna olvasóik elé. Irodalmunk így minden kiválósága mellett már »tartásában« is inkább öngazoló irodalom – nem egyesekről, hanem általában beszélnek –, mint vallomásirodalom.” (Pilinszky, 1982. 259.)

⁴ Itt e sorok írójának engedessék meg egy személyes, mindazonáltal nagyon is irodalomtörténeti jellegű megjegyzés. Mikor ezeket a sorokat írom, Marina Cvetajeva prózai alkotásán, a *Szonyecska regényén* dolgozom, melynek *Rekviem Szonyecskaért* címet adtam. Aki olvasta az orosz író nő regényét, az aligha felejtetheti el azokat a prózapoétikai nézőpontból fontos és releváns sorokat, melyekben Marina Cvetajeva Gogolt, Dickens és a fiatal Dosztojevszkijt együtt emlegeti, mint akiknek fontos szerep jutott az „érzelmes regény” 19. századi történetében. Hogy Babits esszéje és Cvetajeva regénye ugyanazon korban és hasonló szemléleti hatásra született, azt a dátum is igazolhatja. Babits 1936-ban írta az esszét, Cvetajeva regénye végén pedig az alábbi dátum szerepel: (Lacanau-Océan, 1937 nyara). (Marina Cvetajeva: *Szonyecska regénye*. Nagy István magánkiadása. 2017. A regény első részét fordította: Rab Zsuzsa. A regény második részét fordította: Nagy István.) Álljon itt végül ez a regény szempontjából is fontos pár sor: „(Dickens a korai Dosztojevszkij átíratában, amikor Dosztojevszkij még Gogol is volt: ez az én Szonyecskám. A *Fehér éjszakáknak* három szerzője van. Az én Szonyecskámat is hárman írták. Hogy ne sikerült volna neki a *Fehér éjszakák?*)” (45. o.)